

Det problematiska kvalitetsbegreppet

Magnus Rönn

Se dig omkring. Du är omgiven av artefakter. Stadsmiljön består av uttänkta, ritade och tillverkade föremål. Ditt synfält domineras av konstgjorda ting och länkat till dessa artefakter finns en bakomliggande idé och en kvalitetsuppfattning, en föreställningsvärld som är gemensam för formgivning, arkitektur och stadsplanering. Vad som i denna idévärld uppfattas som kvalitet visar sig både i artefakter och designomdömen.

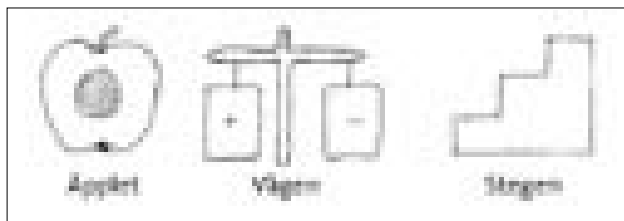
I den till denna text fick jag på tåget mellan Uddevalla och Stockholm. Solen lyste in genom fönstret. Mina tankar kretsade kring kvalitetsbegreppet och dess svårfångade innebörd. Plötsligt såg jag begreppet framför mig som äpple, våg och trappsteg. Bilderna kläddes efterhand i en språklig dräkt under resan. Det som fångade mitt intresse var att kvalitetsbegreppet både kunde utnyttjas för att beskriva föreställningar som finns i människors medvetande, knyts till fysiska egenskaper hos artefakter och ses som fenomen skapade i relationen mellan ting, normsystem och människor.

Min utgångspunkt är kvalitet så som begreppet används inom formgivning, arkitektur och stadsplanering. Gemensamt för detta designområde är avsikter, gestaltning, produktion och bruk av artefakter. Med artefakt menas här alla slag av konstgjorda föremål som är resultat av projekterings- och produktionsprocesser t ex parker, bilar, gator, torg, byggnader och inredning. De kan både ta form som bilder i ritningar och framträda som fysiska föremål i genomförda projekt. Artefakter kan således både vara modeller och konkreta ting i människors livsmiljö.

Jag anser att kvalitet är ett designomdöme som förutsätter existensen av en artefakt, en medveten avsikt och ett konstgjort föremål. Då kan inte kvalitet förekomma "vilt" i naturen. Bin är inga byggmästare som skapar arkitektur. Fåglar gör inte musik. Gud är ingen designer. En solnedgång kan visserligen vara vacker att titta på och ge betraktaren en känsla av välbehag, men den är ett naturfenomen som saknar designkvalitet. Så är fallet även om naturen fungerar som inspirationskälla i projekt. Ett av människor orört landskap har inte heller funnits som en uttänkt gestalt före produktion. Den

djupare innebörden av denna tes är att kvalitet alltid måste sättas i relation till en artefakt och hur detta konstgjorda föremål – på vägen från idé till produktion och produktanvändning – uppfattas av beställare, designer, tillverkare, brukare och förvaltare. Det kan helt enkelt inte finnas en av tid, rum och kultur oberoende uppfattning om kvalitet i samhället.

Syftet med denna artikel är att diskutera kvalitetsbegreppet och peka ut några teorier om kvalitet som finns inom formgivning, arkitektur och stadsplanering. Kvalitetsteorierna kallas här för "äpplet", "vågen" och "stegen". Grundantagandet i det första fallet är att det finns en kärna av eviga värden som omges av kvalitetsuppfattningar som varierar under historien och ger artefakter tidstypiska uttryck. Den andra kvalitetsteorin – vågen – utgår från att artefakter laddas med positiva och negativa uppfattningar om vad som är bra respektive dåligt. Artefakter ges värden. Kvalitetsbedömning handlar i denna teori om att väga fördelar mot nackdelar utifrån ett antal kvalitetskriterier. Tanken i

den tredje kvalitetsteorin är att kvaliteterna består av egenskaper, upplevelser och värden som framträder på olika nivåer i stegen. Först kommer kvaliteter som mätbara egenskaper som följs av kvalitetsupplevelser och sedan värderande omdömen.

Vid användning omsätts kvalitetsteorierna i artefakter och designomdömen. Det finns två slag av designomdömen; kvalitetsbedömning och kvalitetshöjning. Vid kvalitetsbedömning uttalar man sig om artefakter som finns i modeller eller som färdiga projekt. Det är en utvärdering i form av ex-post-analys som görs i efterhand då det finns ett färdigt resultat att ta ställning till. Kvalitetshöjning däremot är resultat av ex-ante-

analyser och inriktas mot framtida åtgärder. Syftet är att uppfylla mål i planerad produktion – "i morgon kvalitet". Perspektivet är handlings- och framtidsinriktat. Jag ser dessa designomdömen som två principiellt helt olika sätt att uppfatta och värdera kvaliteter hos artefakter, även om kvalitetshöjande åtgärder givetvis bör grunda sig på erfarenheter från kvalitetsbedömning.

Kvalitetsbedömning och kvalitetshöjning görs under olika skeden av en produkts livscykel och utmynnar i skilda resultat. Så t ex leder ex-ante-analyser före produktion vanligtvis till program, kravspecifikationer och policydokument för att åstadkomma en framtida kvalitetshöjning hos artefakter. Ex-post-analyser resulterar i designomdömen som ger uttryck för kvaliteter hos det projekt som är föremål för bedömning. Om ett projekt blir föremål för ex-post-analyser går bedömningen ut på att finna de lösningar som är bäst utifrån givna kvalitetskriterier. Det kan vara fråga om välja bland alternativa utföranden eller att utse vinnare av arkitektävlingar. Också juryutlåtanden över projekt som tilldelats arkitekturpriser är intressanta dokument i detta sammanhang. Bakom dessa designomdömen finns idéer om vad som är eller bör ses som kvalitet i arkitektur. Det är en grundläggande fråga som varje genomtänkt kvalitetsuppfattning – kvalitetsteori – måste försöka besvara på ett trovärdigt och logiskt sammanhängande sätt.

Kvalitet och profession

För mig är kvalitet ett nyckelbegrepp inom designområdet som väcker diskussion. Då kan inte kvalitet ses som ett värdeneutralt fenomen. Människor bär på ett slags begreppsliga glasögon som färgar av sig på de artefakter som blir föremål för bedömning. Utbildning och inskolning i yrkeskulturer både utvecklar och befäster kvalitetsuppfattningar. Kvalitet kan inte enbart vara något som finns hos tingen. Det måste till ett möte mellan människa, normsystem och ting för att det skall kunna uppstå en värdefull kvalitet, och det är i detta möte som artefakter får sina meningsbärande designomdömen.

Den moderna kvalitetsdiskussion har uppstått ur en praktisk önskan om att minimera fel och brister i

industriproduktionen. Det är dyrt att i efterhand justera fel, ersätta dåliga material och byta ut bristfälliga konstruktioner. Ett sätt att avhjälpa kvalitetsproblemen har varit att flytta fram kvalitetskontrollen till designarbetet. Kvalitet länkas i detta fall till hur projekt organiseras och styrs inom industrin. Kravet på att verifiera lösningar har även resulterat i ett behov av att kunna definiera, mäta och kontrollera kvaliteter. Detta för att kunna redovisa graden av måluppfyllelse i projekt. Utvecklingen inom industrin har utgått från ett kvalitetsbegrepp som på flera avgörande punkter avviker från kvalitetsuppfattningar som är centrala inom formgivning, arkitektur och gestaltning av offentliga stadsmiljöer. Jag skall försöka peka ut några av de skillnader som finns i sättet att uppfatta kvalitetsbegreppet.

En väg att närma sig kvalitet är att utgå från designpraxis och undersöka hur designyrken utformar, kritiserar och värderar sina projekt. Professionell yrkesutövning är teori och beprövad erfarenhet omsatt i praktisk handling. I designpraxis ingår att identifiera, bedöma och ange vad som är kvalitet utifrån lämpliga kriterier. Genom sin utbildning och yrkesutövning anser sig t ex arkitektkåren vara mest lämpad att ta ansvar för bebyggelseutvecklingen och formulera kriterier till grund för kvalitetsbedömningar inom arkitektur. Det finns knappast någon annan yrkesgrupp som har bättre förutsättningar för att gestalta offentliga rum, tolka byggherrars önskemål och värdera byggprojekt. Arkitektens kompetens består i att kunna fälla trovärdiga designomdömen inom sitt yrkesområde. Vad som är eller bör ses som kvalitet kan dock inte enbart vara en intern angelägenhet för professionella yrkesutövare som utformar nyttoföremål.

Jag tror att det behövs någon form av balans där designers syn på kvalitet ställs mot behov och erfarenheter som görs av användargrupper. Idén om balans förutsätter en bred kommunikation i samhället kring kvalitetsbegreppet där många röster kan göra sig hörda. Begreppet arkitektonisk kvalitet måste då ses som en gemensam angelägenhet för beställare, arkitekter, tekniska konsulter, användargrupper, entreprenörer och fastighetsförvaltare. Problemet är att det finns flera olika slag av kvalitetsbegrepp och kvalitetsuppfattningar. Det är ett skäl till att jag vill analysera kvali-

tetsbegreppet och försöka beskriva arkitektoniska kvalitetsteorier och deras idébakgrund. Språkförbistringen gör att frågor om kvalitet riskerar att förvandlas till en intern diskussion om estetik inom respektive designområde. Denna fara ser Bertil Rolf (1993) i boken Kvalitet som kunskapsprocess i högre utbildning hos yrkesgrupper som har starka krav på självbestämmande och kontroll över sina verksamhetsområden. En väl fungerande avvägning mellan intern teoriutveckling kring kvalitet och externa synpunkter framstår då som önskvärd inom designområdet.

Några teoretiska utgångspunkter

Jag vill börja diskussionen med att belysa perspektivets betydelse för begreppsbyggnad och teoriutveckling. Den arkitektoniska synbildens brokiga mångfald av intryck och upplevelser måste ordnas i mönster för att bli meningsfull. Jan Anderson och Mats Furberg (1984) hävdar i boken Språk och påverkan att människors synbild växer fram ur en kombination av inre och yttre faktorer. Exempel på inre faktorer är förhandsinformation om arkitekten när ett byggprojekt studeras eller förekomsten av stilideal under en viss epok. Det är faktorer som påverkar omvandlingen av synintryck till arkitekturupplevelser.

I det fall som synbilden beror på min plats i det urbana stadsrummet är upplevelsen av kvalitet styrd av yttre faktorer. Om jag sedan väljer att gå runt byggnaden förändras successivt synbilden med mitt geografiska läge. Rörelsen i rummet leder till nya synintryck som delvis förändrar mitt sätt att se, beskriva och uppleva arkitektur. Jag får helt enkelt nya synvinklar. Det är perspektivförskjutningar som åstadkoms genom yttre faktorer. Synbilden påverkas även av det sätt som jag färdas på i stadsrummet. Det är en väsentlig skillnad mellan att gå runt en byggnad med öppna sinnen och att åka tåg genom bebyggelsen. Men det är rörelsen i rummet som i båda fallen gör det möjligt för mig att uppfatta nya tecken på kvalitet.

När synbilden beror på inre faktorer är den färgad av förhandsinformation och föreställningar om arkitektur. Den som utbildar sig till arkitekt blir inskolad i en yrkeskultur, som påverkar synbilden. Det tränade ögat lär sig se tecken på kvalitet via övning och skol-

ning in i en tradition. På motsvarande sätt kan tillgång till ny information resultera i att jag omvärderar etablerade föreställningar om kvalitet och upplever nya konstruktioner som tecken på god gestaltning. Om jag dessutom får reda på att byggnaden framför mig har ritats av en välkänd arkitekt och blivit prisbelönad så granskar jag utformningen extra noga. Jag kommer att i gestaltningen leta efter skälen till priset. Det är exempel på hur inre faktorer kan leda till perspektivförskjutningar och förändringar av synbilden.

Diskussionen visar att perspektivet är dynamiskt och innehåller moment av föränderlighet, som leder till omprövningar av kvalitetsuppfattningar och stimulerar till debatt. Perspektivet har betydelse inte bara för vad jag ser som tecken på kvalitet – min synvinkel – utan påverkar också min förmåga att tolka sinnesupplevelser som uttryck för kvalitet. Jag ser alltid arkitektur utifrån ett eller flera perspektiv, även om projekten i sig alltid är öppna för varierande tolkningar. Perspektivet påverkar hur jag bör uppfatta bebyggelsen för att kunna ställa meningsfulla frågor om arkitektonisk kvalitet. I denna mening är perspektivet ett kulturellt redskap som hjälper mig att uppfatta tecken på kvalitet inom designområdet och formulera kriterier för vad som bör ses som uttryck för god gestaltning av artefakter.

Begreppsbildningens problematik

Behovet av begreppsbildning och teoriutveckling har visat sig i en växande diskussion i samhället om kvalitet. Sveriges riksdag har bl a infört föreskrifter om kvalitetsansvar vid byggande i Plan- och bygglagen, PBL. Den som är kvalitetsansvarig för byggherrens räkning skall följa upp kontrollplaner, samordna arbeten och medverka vid besiktning. PBL har även kompletterats med regler om "estetiskt tilltalande" utformning av bebyggelsen. Planläggning skall ske med hänsyn till "estetiska värden". Byggnadens "karaktärsdrag" och "konstnärliga värden" skall tas tillvara vid ändringar (Prop. 1997/98:117). Vidare har Sveriges regering lagt fram ett nationellt handlingsprogram för arkitektur och formgivning som syftar till att stärka hela designområdet. En fråga i sammanhanget är om det verkligen är samma kvalitetsbegrepp som ligger till grund för re-

geringens handlingsprogram och som blivit föremål för reglering i PBL. Mitt svar är nej. Kvalitetsansvaret i PBL hänvisar till mätbara egenskaper. Det är något helt annat än estetiska målsättningar och livsvärden. Omtvistat är också i vilken grad som upplevelser av kvalitet, som uppkommer vid bruket av artefakter, kan styras och förutses i designprocesser genom lagstiftning, gestaltungsprogram, kravspecifikationer och företags-interna policydokument.

Det finns ett påtagligt behov av teoriutveckling om kvalitet. Dels finns det ett vetenskapligt kunskapsbehov. Dels finns det behov av praktiska verktyg som främjar produktionen av arkitektonisk kvalitet inom byggsektorn. Denna spänning mellan teori och praktik har arkitekter gemensamt med andra designyrken. Eftersom kvalitet inbegriper frågor om hur begrepp bildas, identifieras, används och omsätts i en praxis, bör teoriutvecklingen bedrivas i nära samarbete med designyrken och kritiskt pröva kunskapsbehovet inom designområdet.

Ett första steg i teoriutvecklingen är att diskutera hur människor uppfattar kvalitet. Sättet att tänka på kvalitet har en strukturerande verkan på upplevelsen. Att se, förstå, tolka och bedöma artefakter är förbundet med värdering, som i sin tur har sin grund i betraktarens föreställningsvärld. Ett andra steg i teoriutvecklingen är att ta fasta på kvalitet som begrepp. Det leder vidare till frågor om vilka villkor som måste uppfyllas för att människor skall kunna föra en meningsfull dialog om kvalitet. Några vill utvidga kvalitetsbegreppets domän för att kunna täcka in nya fenomen. Andra efterfrågar precisering och gränsdragning. Men tolkningsbara begrepp kan inte ges en definitiv betydelse via formella beslut och föreskrifter som försöker fastställa vad som är "rätt" begrepps användning.

Jag uppfattar att kvalitet är ett nyckelbegrepp som har en vid tolkningsram inom formgivning, arkitektur och stadsplanering. Den vida tolkningsramen skapar behov av analys och diskussion kring förståelsen av kvalitetsbegreppet och dess tillämpning vid bedömning av artefakter. Bakom denna frågeställning finns fem viktiga aspekter på begrepps användningen, som påverkar möjligheten till teoriutveckling:

1) Kvalitet är, för det första, ett öppet begrepp inom

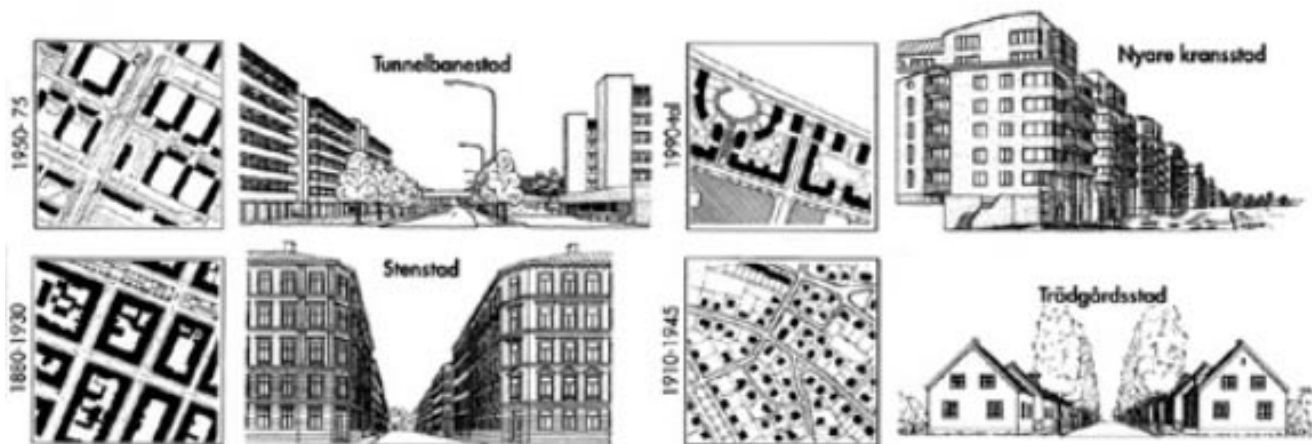
designområdet. Att veta vad som t ex är arkitektonisk kvalitet innebär att man kan känna igen, förklara och redovisa belysande exempel. Gemensamt för öppna begrepp är kopplingen till revideringar, omtolkningar och diskussioner om gränsdragning. Nya fall av god design uppstår hela tiden. Det finns ingen "slutlig" definition på vad som är kvalitet hos artefakter. Öppna begrepp blir begripliga genom dialog. Diskussion är en förutsättning för att kvalitet skall kunna förstås som ett användbart nyckelbegrepp inom praktik, kritik och teori.

- 2) Kvalitet är, för det andra, ett öppet begrepp som producerar oenighet och debatt inom designområdet. Oenigheten består vanligtvis under lång tid då det inte finns något entydigt sätt att avgöra tvister. Ett skäl till oenighet är att det finns grundläggande skillnader i uppfattningen om mål, mening och medel. Varje tidsepok har sina speciella stilideal. Oenigheten kan därför ses som olika inställningar till vad som är kvalitet och hur arkitektoniska värden kommer till uttryck vid gestaltningen av artefakter. Det är själva oenigheten som skapar debatt i samhället om begreppet kvalitet och därigenom bidrar till att definiera relevanta kvalitetskriterier, vilket i sin tur är nödvändigt för att begreppet skall kunna preciseras och bli ett användbart instrument vid bedömning av projekt.
- 3) För det tredje är kvalitet ett värdeladdat begrepp inom designområdet. "Detta är kvalitet" är ett ord som uttalas i berömmande syfte. Begreppet har en värderande funktion inbyggd i sig. Kvalitet ses som något i grunden positivt, även om erfarenheter ofta formuleras i termer av bra/dålig och vacker/ful. Värden är uttryck för antingen gillande eller ogillande. Kvalitet är således förbundet med värderingar, som på ett avgörande sätt avviker från det standardiserade och värdeneutrala kvalitetsbegrepp som ingår i ISO 9000 (standard). I det senare fallet är kvalitet ett operativt begrepp som används för att kontrollera, definiera och mäta egenskaper i termer av rätt och fel. Skillnaden i synsätt representeras av "rätt kvalitet" och "god kvalitet", som speglar två diametralt olika sätt att förhålla sig till kvalitets-

begreppet. Kvalitet kan i detta perspektiv ses som ett begrepp som utpekar både egenskaper och värden. "God" kvalitet får en artefakt som man tillmäter ett värde samtidigt som man identifierar önskvärda egenskaper som värdefulla för någon.

- 4) För det fjärde är kvalitet ett begrepp inom designområdet som tolkas med stöd av värdeladdade kriterier. Artefakter bedöms utifrån kriterier som inbegriper avsikter, ideal och föreställningar om önskvärda egenskaper. Så kan t ex projekt prövas utifrån kvalitetskriterier som tar fasta på önskemål om anpassning till omgivningen, naturliga material och en gestaltning som skänker glädje åt brukare och besökare. Birgit Cold (1989) noterar att kvalitet brukar tillskrivas vackra byggnader som har genomarbetade funktioner. Det är exempel på värdeladdade kriterier som beskriver en arkitektursyn med traditionella värden som hållbarhet, äkthet, professionalitet, helhet, estetisk ärlighet, skönhet, läsbarhet och användbarhet. Nyhetsvärde och originalitet är kriterier som uppmuntrar till förnyelse av traditioner och ett överskridande av konventioner och yrkesregler.
- 5) Kvalitet ingår, för det femte, i en kunskapsform som producerar designomdömen som inte kan prövas i termer av sant eller falskt. Arkitektoniska värden kan t ex inte kontrolleras utifrån om de är sanna eller felaktiga. Det går helt enkelt inte att få något empiriskt stöd för sådana slutsatser. Däremot är det givetvis möjligt att formulera välgrundade och trovärdiga designomdömen om vad som är bra för någon eller några i ett visst sammanhang. Kvalitet kan i denna mening prövas i termer av måluppfyllelse, effektivitet, användbarhet, konstnärligt utförande och ekonomi. Det är en kunskapsbildning baserad på utpekande av goda exempel och reflektion kring förebildliga lösningar på designproblem. Men avsikten är inte att avbilda verkligheten på ett korrekt sätt utan att utveckla modeller av artefakter, begrepp och kriterier som underlättar kvalitetsbedömning och kvalitetshöjning.

Av redovisningen framgår att kvalitet har en be-

greppslig struktur som uppmuntrar till debatt och tvivel. Det är bra, eftersom teoriutvecklingen har en konstruktiv dialog som ett av sina huvudmål. Avsikten är att skapa en agenda för systematisk argumentering om kvalitet som gör det möjligt att formulera trovärdiga designomdömen. Kriteriet på en framgångsrik kvalitetsteori är att den skall stödja och underlätta kommunikation om vad som bör ses som kvalitet i konkreta fall, hur kriterier skall väljas inför bedömningen av artefakter och vilka kvalitetshöjande åtgärder som bör vidtas. Centralt i denna kvalitetsuppfattning blir diskussionen om vad som är designproblem, hur genomarbetade lösningar på designproblem bör värderas och nyttan av satsningar på god gestaltning. Genom historiska tillbakablickar kan man få kunskap om vilka kvalitetskriterier som under olika tidsepoker varit i centrum för debatten och vilka aspekter som haft en underordnad betydelse vid valet av lösningar på designproblem.

Ett syfte med att utveckla kvalitetsteorier är att på ett så systematiskt sätt som möjligt ge uttryck för allvarligt menade uppfattningar om vad som är eller bör ses som tecken på kvalitet vid formgivning, arkitektur och stadsbyggnad. Teorierna har en rådgivande funktion vid valsituationer, som en kamrat med gott omdöme på vägen till bättre beslut och ökad förståelse. Av detta skäl är det angeläget att analysera kvalitetsuppfattningar och diskutera hur kvalitetskriterier kan användas för att skapa en rationell argumentering om kva-

litet inom designområdet. Den som vill bidra till teoriutvecklingen bör uppfatta kvalitetsteorier som välgrundade rekommendationer för hur kvalitetsbegreppet skall förstås och tillämpas i konkreta projekt – inte som ett väl avgränsat begrepp med tydliga kriterier på vad som är "rätt" gestaltning och "felaktiga" designlösningar. Sammanhanget är viktigt för bedömningen eftersom det ger mening åt kvalitetsbegreppet. Artefakter är inga isolerade fenomen. Tydlighet och begriplighet är estetiska förutsättningar för en kommande produktanvändning. En god lösning på designproblem inbegriper därför kunskap om de sammanhang där artefakter hör hemma.

Den uppgift som designers har att lösa kan beskrivas som att tilldela projekt egenskaper, som gör dem begripliga för användare och som vid bruket genererar i förväg uttänkta värden och upplevelser av kvalitet. Kvalitetsbedömningarna görs på modeller av artefakter. Den bakomliggande tanken är att det redan i designarbetet – före produktion – går att förutse kvaliteter som uppstår när projekt realiserar och användare tar artefakter i bruk. Kvalitetsteorierna vill ge en kunskapsgrund för diskussioner om vad det är för typ av kvalitet som låter sig styras i designprocesser och som går att förutse på modeller av artefakter. Detta ser jag både som en nyckelfråga och ett forskningsmål, en intellektuell utmaning för hela designområdet.

Kvalitetsäpplet – eviga värden och tidstypiska ideal

Den första kvalitetsteorin liknas vid ett äpple. Det är en bild som försöker sammanfatta teorins bärande idé. Tanken är att det finns en "kärna" med fasta värden som är oberoende av tid och rum. Kärnan omges av föreställningar om kvalitet som är historiskt bestämda och som därför växlar över tiden. Tidsdimensionen är i teorin kopplad till idén om stabila mönster. Som exempel på föreställningen om eviga värden kan hänvisas till Skönhetsrådet i Stockholm och dess yttrande 1997-05-12 över Boverkets utredning Arkitektonisk kvalitet och PBL. I yttrandet framför Skönhetsrådet följande uppfattning:

Rådet delar inte den i dag ofta framförda meningen att all estetisk bedömning är tidsbunden och föremål för ständig omtolkning. Den fortlöpande consensusbedömningen av arkitektur och stadsbildfrågor som rådet haft till sin uppgift att göra alltsedan sin start 1919 har mycket sällan givit rådet anledning att ändra sin syn på olika frågor under årens lopp. Det är rådets bestämda uppfattning att det finns bestående estetiska kvaliteter som är oberoende av tidens smaskiftningar och nya estetiska program. Kompetent expertis har enligt rådets mening möjlighet att göra en saklig bedömning av ett projekts arkitektoniska/estetiska kvaliteter.

I Skönhetsrådets uppgift ingår att bedöma ansökningar om bygglov. Skönhetsrådet måste därför ta ställning till i vilken grad som byggprojekt uppfyller de nya föreskrifterna i PBL om estetiskt tilltalande utformning, karaktärsdrag och konstnärliga värden. Skönhetsrådet gör dessa bedömningar utifrån en kvalitetsuppfattning som inbegriper föreställningar om eviga värden och tvingas därigenom tolka vad som i projektet bör ses som uttryck för god arkitektur. Äppleteorin är en del av detta normsystem.

Björner Torsson (1988) påpekar i KTH-rapporten Ett till ett att spåren från olika tidsepoker är avläsbara i den byggda miljön och då särskilt i gaturummens fasader. Stadsbyggnadskontoret i Stockholm har publicerat anvisningar så att byggnader skall kunna renoveras på ett sätt som överensstämmer med en ursprunglig och tidstypisk utformning. Anvisningarna är ett synligt tecken på att arkitekturen har sina moden och att dessa stilideal kommer till uttryck som val av färg, form,

funktion, konstruktion och material. Torsson uppfattar tidsandan som något i grunden ogripbart, en kulturell stämning som söker sina konstnärliga uttryck i stadsmiljön. Det går inte att förutse hur nya kvalitetsuppfattningar skall se ut för att vara i samklang med framtiden. Inte heller går det att peka ut en enskild beslutsfattare som ansvarig för estetiska ideal som ger uttryck för kollektiva processer i samhället. Tidsandan kan tolkas och ges poetiska uttryck – inte styras i förväg i bestämda riktningar genom formella beslut och lagar. Konstnären, arkitekten och designern tolkar strömningar i tiden och ger dem fysisk form. Spåren från deras ansträngningar syns därför i artefakterna.

Torsson ger uttryck för en kvalitetsuppfattning som går ut på att arkitektur och stadsplanering har sina växlingar i moden och stilideal. Det är ett synsätt som Svenska Arkitekters Riksförbund, SAR, ger uttryck för i sitt yttrande 1997-06-06 över Boverkets utredning om arkitektonisk kvalitet. Så här skriver SAR i remissyttrandet:

De flesta byggnader speglar den tid de byggs i, tillgänglig teknik, vilket ändamål de avses uppfylla osv. All arkitektur måste inordna sig i ett existerande sammanhang, antingen omgivningen är jungfrulig eller ett komplext stadslandskap. Nya uttrycksformer måste tillåtas. Då är den arkitektoniska bedömningen mycket viktig. Bedömningarna blir alltid bättre om de grundar sig på kunskaper, erfarenheter och kompetens. Det är givetvis lättare för en arkitekt att göra en arkitektonisk bedömning eftersom han eller hon grundar sin bedömning på utbildning och yrkeserfarenhet. Detta motiverar ytterligare att byggnadsnämnderna ska ha arkitekter till sitt biträde. De har kompetens att föra diskussioner om arkitektonisk kvalitet med byggherrar, politiker och allmänhet.

Och:

Tradition och kontinuitet utesluter inte förnyelse, om hänsyn tas till förutsättningarna. Rigida anspråk på bevarande blir sterila. Hur kompletteringar och ersättningar ska utformas kan dock inte fastskrivas i regler. Problemen kan endast lösas genom en kunnig och ömdömesgill problemlösning.

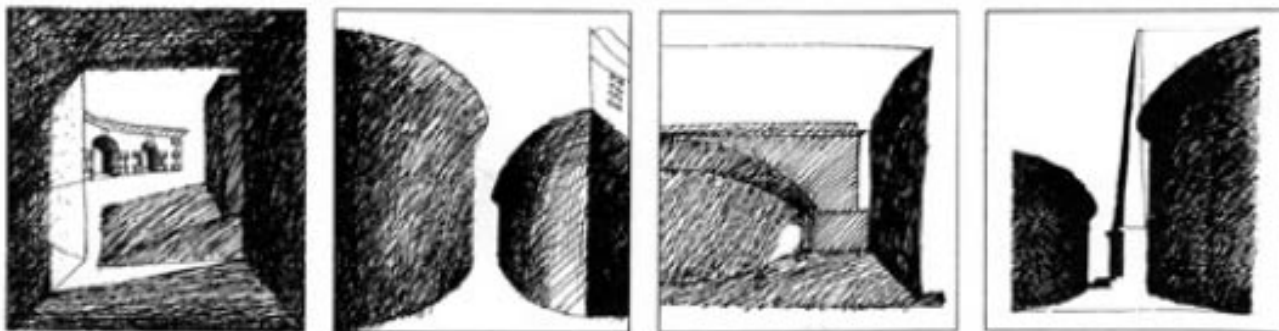
Det finns behov av en kvalitetsteori som försöker kombinera idén om fasta värden med aktuella strömningar som speglar nya kvalitetsuppfattningar. Det är en central problematik vid gestaltningen av projekt. Äppleteorin har sin motsvarighet i ett praktiskt kunskapsbehov. Med stöd av denna kvalitetsteori kan arkitekter i sina uppdrag både ge uttryck för sin egen tid och samtidigt hävda kvaliteter i stadsbyggandet som bedöms vara värdefulla på lång sikt. Det är två till synes oförenliga ståndpunkter som i detta fall hanteras i en gemensam teoretisk ram.

Mats Hultman (1998) ser i rapporten Mellan mänskliga och material relationen mellan fasta värden och tidstypiska uttryck hos artefakter som en kombination av "statisk kvalitet" och "dynamisk kvalitet". Begrepp som han lånar av Robert Pirsig och för över till arkitektur som stabil och spontan kvalitet. Statisk kvalitet har en stabil karaktär som påminner om fasta värden. Det dynamiska hänvisar till förnyelse och ett överskridande av traditioner. Relationen mellan statisk och dynamisk kvalitet förändras också över tiden. Enligt Hultman kan dynamiska kvaliteter efterhand institutionaliseras som kvalitetsbegrepp och därigenom förvandlas till ett mönster av stabila värderingar och således komma att uppfattas som eviga värden hos artefakter. Jag uppfattar Hultmans diskussion om statisk och dynamisk kvalitet som ett uttryck för äppleteorins aktualitet.

En kritisk punkt i teorin är svårigheten att försvara idén om eviga kvaliteter hos föremål. Det "eviga" måste rimligtvis vara en konstruktion av sinnesintryck och kul-

turella uppfattningar om vad som är bärande teman och önskvärd vid gestaltningen av artefakter. Det är tolkningen – inte bara föremålen i sig – som förmedlar kvalitetsuppfattningar. Samtidigt kan konstateras att idén om eviga värden ingår i den västerländska kulturens skönhetsideal. Det är en föreställning som visat sig vara en synnerligen livskraftig idé. Skönheten uppenbarar sig i arkitekturen som geometriska former, proportioner, mått, symmetri och harmoni mellan del och helhet. I denna kvalitetsuppfattning ingår att föremålen skall spegla en högre gudomlig ordning i naturen. Eviga värden får artefakter som gestaltas i samklang med naturens skönhet. Arkitekter ses om vägvisare med förmåga att peka ut en särskilt typ av kvaliteter på det estetiska området. Eftersom eviga värden är tidlösa och därigenom alltid unga kan kvalitetsbegreppet hela tiden förnyas och på nytt aktualiseras i projekt utan att förlora sin friskhet och känsla av ursprunglighet.

Poängen med teorin är att den har en kärna som ständigt kan återanvändas och kombineras med tidstypiska strömningar. Historien hålls levande. Kärnans storlek och styrkan i eviga värden bestämmer handlingsutrymmet. Teorin innehåller dock mystiska naturinslag och romantiska hänvisningar till gud som designer som gör den mycket problematiskt ur vetenskaplig synpunkt, även om förklaringsvärdet är betydande. Det är lätt att känna igen sig i motsatsernas spel. Den "eviga" konflikten i arkitektarbetet mellan anpassning och förnyelsebehov, tradition och nyskapande, historia och framtid får i äppleteorin ett förklarande

sammanhang.

Kvalitetsvågen – den laddade världen

Den andra kvalitetsteori utgår från att människor "laddar" artefakter med positiva och negativa uppfattningar som kommer till uttryck i designomdömen. Kvalitetsbedömning blir i denna teori en fråga om jämförelse och värdering utifrån ett antal kriterier. Positiva och negativa omdömen formuleras med utgångspunkt från sinnesintryck, känslor, erfarenheter och kunskap hos olika grupper av människor. Birgit Cold (1989) framhåller att positiva upplevelser av kvalitet vanligtvis tillskrivs byggnader som har lång och varaktig användning, åldras vackert, är enkla och lätta att bruka och ger glädje genom sin blotta närvaro i miljön. En genomtänkt utformning, originalitet och enkelhet i gestaltningen ses också vanligtvis som tilltalande.

Vågteorin används för att bedöma förslag och utvärdera genomförda projekt. I den praktiska tillämpningen gäller det att identifiera kvalitetskriterier för att med dessa som grund ange vad som är positivt eller negativt hos den artefakt som är föremål för bedömning. Resultatet blir värdeladdade omdömen som sedan vägs mot varandra i en beslutsprocess. I den ena vågskålen läggs positiva synpunkter, sådant som uppfattas som fördelar hos artefakten och i den andra vågskålen läggs negativa synpunkter. De positiva uppfattningarna leder till designomdömen som innehåller ord som bra, god, lämplig, tilltalande, vacker och värdefull för den aspekt som blivit prövad. Negativa synpunkter kommer till uttryck som kvalitetsbrister. Det är antingen något som saknas hos artefakten eller som bli-

vit dåligt utfört eller varit illa tänkt redan från början. Som framgår är kvalitet i denna teori ett laddat fenomen som väcker till liv positiva och negativa uppfattningar och som man därför inte kan förhålla sig neutral inför vid bedömning av artefakter. Utan värdering går det inte heller att ange vad som är dåligt, bra, bättre eller bäst för någon eller några i ett visst sammanhang.

Ett problem med denna teori gäller jämförbarheten. Det är en svårighet som jag blev medveten om 1997 när jag tillsammans med Lars-Göran Bergqvist genomförde ett utvecklingsprojekt vid Regionsjukhuset i Örebro. I utvecklingsprojektet ingick att vårdpersonalen skulle kvalitetsbedöma sex olika förslag till vårdavdelningar. Det var elever i årskurs 3 vid arkitektursektionen inom CTH som hade tagit fram ritningsförslagen. Vårdpersonalen hade i uppgift att redovisa vad som var bra respektive dåligt i förslagen. Resultatet blev tabeller med positiva och negativa omdömen som redovisades i punktform. Från detta försök med kvalitetsbedömning kan två viktiga erfarenheter formuleras.

För det första visade det sig att personalens värderingar av förslagen utmynnade i designomdömen som formulerades med utgångspunkt från bedömningsunderlaget. Planförslagen värderades i detta fall med hänsyn till yrkeserfarenheter, dokumenterat lokalbehov och verksamhetsanalyser. Bedömningsunderlaget innehöll kriterier som fokuserade personalens intresse mot vissa aspekter. Kriterierna avgjorde vad som ansågs vara värt att uttala sig om och värdera i förslagen. För det andra noterades att även bra förslag i kvalitetsbedömningen fick många negativa synpunkter. En närmare granskning av personalens designomdö-

men visade att negativa synpunkter framträdde som detaljkritik medan positiva omdömen redovisades som helhetsuppfattningar. Kvalitetsbedömningen utmynnade i två principiellt olika slag av designomdömen. Det var därför som förslagen fick fler negativa än positiva synpunkter. Bakom utlåtandena fanns således skilda sätt att tänka på kvalitet. Därför blev jämförbarheten problematisk. Positiva kvaliteter ingick i ett större sammanhang av sammansatta helheter och hade en systemkaraktär, medan kvalitetsbrister framträdde som detaljer. Frågan är därför hur positiva omdömen och negativa kvalitetsbrister skall vägas mot varandra på ett trovärdigt sätt och hur förslag skall kunna jämföras med varandra på ett rättvisande sätt. Här finns en svårighet i vågteorins praktiska användning som kräver fördjupad bearbetning och diskussion.

Till skillnad från äppleteorin finns det inget kulturellt djup inbyggt i vågteorin. Den praktiska tillämpningen av att miljön laddas med positiva och negativa värden resulterar därför i ett slags här-och-nu-omdömen. En del av dessa omdömen blir mer personligt färgade än andra. Spärren mot godtycke ligger i sättet att organisera kvalitetsbedömningen, bedömarens kompetens och valet av kriterier till grund för bedömningen. Det går att pröva värderande designomdömen på ett meningsfullt sätt. Avgörande för utgången är hur väl använda kvalitetskriterier anpassats till den artefakt som skall bedömas och den vikt som olika bedömare tillskriver valda kännetecken på kvalitet. Trots att kriterierna är värdeladdade kan således kompetenta bedömare med stöd av vågteorin både granska projekt och uttala sig om deras arkitektoniska kvalitet på ett trovärdigt och prövbart sätt.

Den teoretiska modellen är ett hjälpmedel som i detta fall vill styra uppmärksamheten mot sättet att "elektrifiera" artefakter med en viss typ av värden och formulera omdömen över gestaltningen i projekt. Subjektiva upplevelser kan inte undvikas utan är en nödvändig del av värderingsprocessen. Behovet av gott omdöme vid kvalitetsbedömning kan inte ersättas av regler och rutiner. Det är därför som erfarna och reflekterande personer brukar utses som jurymedlemmar vid arkitekttävlingar och när arkitekturpriser skall delas ut till värdiga vinnare. Bakom jurymedlemmarnas

här-och-nu-omdömen finns en repertoar av belysande exempel, erfarenheter och tankemönster som aktiveras genom vågteorin och som sätts i funktion när man kvalitetsbedömer projekt i organiserade former.

Kvalitetsstegen – den nivåindelade erfarenheten

Den tredje kvalitetsteorin kallas för stegen och har som grundantagande att det finns olika slag av kvaliteter länkade till artefakter; egenskaper, upplevelser och värden. Kvaliteterna framträder på skilda nivåer, varför denna kvalitetsuppfattning liknas vid en stege med tre olika sätt att uppfatta kvalitetsbegreppet när idén överförs till designområdet. Kvalitetsbedömning handlar i denna teori om att identifiera och uttala sig om kvaliteter som befinner sig på samma nivå i stegen. Det är en förutsättning för att uppfylla kravet på jämförbarhet vid bedömning och beslut på designområdet. Teorin innehåller följande klassificering av kvalitetsbegrepp:

- 1) På en första nivå framträder primära kvaliteter. Det rör sig om egenskaper hos föremål som existerar oberoende av människors upplevelser och värderingar. I denna mening kan primära kvaliteter ses som objektiva egenskaper. Exempel på primära kvaliteter hos artefakter är form, konstruktion, material, mängd, vikt och storlek. Gemensamt är att dessa egenskaper kan mätas och därigenom också kontrolleras i en designprocess.
- 2) På en andra nivå återfinns sekundära kvaliteter. Det handlar om upplevelser av föremål som människor erfar genom sina sinnen och som kommer till uttryck i deras kvalitetsuppfattningar. Sekundära kvaliteter förutsätter således ett upplevande subjekt och kan därför endast existera inom ramen för människors livsvärld. Sekundära kvaliteter finns i designomdömen som anger hur en viss artefakt uppfattas, ser ut och upplevs av människor via sinnesintryck.
- 3) På den tredje nivån finns tertiära kvaliteter. Dessa kommer till uttryck som värdeomdömen. Sådana kvaliteter framträder när människor intar en värderande hållning och anger vad som är bra, vackert, fult, lämpligt, dåligt eller bristfälligt hos föremål. Det är värden som finns i människors medvetande och

som vid bedömningstillfället tillskrivs tingen. Tertiära kvaliteter visar sig i designomdömen som länkar positiva eller negativa värden till en viss artefakt och dess utformning.

Grunderna till denna kvalitetsteori har utvecklats av Torgny T. Segerstedt (1938) i boken *Verklighet och värde*. Det är en teori som diskuterar kvalitetsbegreppet utifrån ett socialpsykologiskt perspektiv i syfte att kunna förstå socialt betingade värden. Jag tar fasta på Segerstedts redovisning av hur kvaliteter framträder för människor. Det är en vidareutveckling av kvalitetsuppfattningar med rötter i 1700-talet. Segerstedt utgår från den filosofiska frågan om hur människor får kunskap om sin omgivning. Den bärande tanken är att verkligheten visar sig som kvaliteter. Först kommer primära kvaliteter, mätbara egenskaper som finns oberoende av människor och deras värderingar. Tingen i sig är varken bra eller dåliga. Egenskaper ses som värdeneutrala fenomen och uppfattas därför som

Magnus Rönn, arkitekt, docent
KTH-A
magnusr@arch.kth.se

objektiva kvaliteter. Jaget är åtskilt från yttervärlden. Verkligheten finns "där ute" och når medvetandet som sinnesintryck. Gränsen mot yttervärlden är dock inte entydig utan övergången till en mer komplex kvalitetsuppfattning sker efterhand som människor får erfarenheter och reflekterar över omvärlden.

Den subjektiva kunskapen om kvaliteter är enligt Segerstedt ett resultat av sinnesintryck och känslomässiga uppfattningar. Omvärlden subjektiveras genom närvaron av ett värderande subjekt. Ting får värden, och egenskaper börjar uppfattas som värdefulla eller bristfälliga utifrån en viss synvinkel. På dessa nivåer framträder verkligheten för människor som upplevelse-kvaliteter och värdekvaliteter. Sådana erfarenheter av ting förutsätter att det först upprättats en subjekt-objektrelation. Av diskussionen framgår att det är en i grunden subjektiv kvalitetsuppfattning som gör det möjligt för människor att fälla meningsfulla designomdömen, värdera projekt och fatta beslut inom formgivning, arkitektur och stadsplanering. Samma normer som styr människors verklighetsuppfattning bidrar således till att ge artefakter dess värden. Det är därför som kvalitetsbedömningar kan resultera i designomdömen som innehåller värdeladdade påståenden om en artefakt t ex att dess konstruktion är bra, effektiv, tilltalande, ändamålsenlig eller olämplig i någon mening.

Jag anser att Segerstedts kvalitetsteori har en användbar förklaring till värdestrukturen i designomdömen, även om jag inte håller med och godtar hans filosofiska resonemang på alla punkter. Den kvalitetsuppfattning som stegteorin förmedlar ger dock en stabilare grund att stå på för bedömare i deras arbete med att fälla trovärdiga och välgrundade designomdömen. Styrkan ligger i definitionen av kvaliteter och uppfattningen att dessa framträder på tre olika nivåer, vilket underlättar jämförbarhet och ökar stegteorins praktiska användning inom designområdet. Arkitektarbetet blir i denna teori en fråga om att tilldela projekt primära kvaliteter som efter genomförandet leder till att användare upplever sekundära kvaliteter och får erfarenheter av tertiära värdekvaliteter sedan byggnadsverken tagits i bruk.

Segerstedt anser att det sätt på vilket människor uppfattar sin omgivning styrs av känslor, och att dessa

kan vara gemensamma för grupper av individer. Också Göran Sörbom (1974) påpekar i boken *Konst, värde och värdegemenskap* att uttryck som "detta är bra" fordrar att upplevelsen förmedlar en känsla av kvalitet. Enligt Segerstedt ger det kollektiva draget i människors värdering och upplevelse av artefakter upphov till enhetliga tanke- och handlingsmönster i samband med kvalitetsbedömning och val av kvalitetshöjande åtgärder. Tradition, kultur och normsystem är iakttagelsemedel som gör att omvärlden uppfattas på ett likartat sätt, åtminstone så länge som individer ser tingen genom samma begreppsliga glasögon.

Jag tycker mig se olika slag av kvalitetsteorier i designomdömen. Sörbom noterar att om det inte är slumpen som styr designomdömen så måste det vara möjligt att finna ett mönster i värderingarnas utfall. Jerker Lundequist (1992) hävdar i *Arkitekturmuseets årsbok* att arkitektur är en konst och att kvalitetsfrågor därför i sista hand hör hemma inom etiken och estetiken. Att göra det rätta blir då lika viktigt för arkitekter som att skapa ändamålsenliga och estetiskt tilltalande artefakter för människor. Men arkitektonisk kvalitet bör ses som ett nyckelbegrepp och som sådant centralt för det arkitektoniska uppdraget i samhället.

Redovisningen av kvalitetsteorier är ett försök att visa på några väsentliga skillnader, som enligt min mening finns i synen på kvalitet inom formgivning, arkitektur och stadsplanering. Förhoppningen är att redovisningen i någon mån skall bidra till att kasta ljus över förvirringen kring kvalitetsbegreppet. På seminarier som anordnats med anledning av regeringens handlingsprogram för arkitektur och formgivning har kvalitet använts som beteckning på en mängd olika fenomen. Allt verkar möjligt. Begreppsförvirringen tycks vara total. Men om kvalitetsbegreppet kan användas hur som helst på vad som helst, och om alla perspektiv är lika giltiga så förlorar begreppet i precision och mening. Begreppet blir helt enkelt oanvändbart, till skillnad mot mångtydigt, som beror på att kvalitet kan ges olika definitioner beroende på sammanhang. Det behövs ordning och struktur i begreppsanvändningen. Det är därför som jag i artikeln hävdar att kvalitetsbegreppet bör länkas till kvalitetsteorier som äger giltighet inom designområdet. Då blir det möjligt att tala om kvalitet på ett meningsfullt sätt inom formgivning, arkitektur och stadsbyggande.

Litteratur

- Andersson, Jan och Furberg, Mats, Språk och påverkan, Doxa AB, Klippan 1984.
- Att flytta rum för nya tankar, Slutrapport, Form och teknik – rapport 1997:2, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg (1997).
- Bergström, Lars, Grundbok i värdeteori, Bokförlaget Thales, Karlshamn 1997.
- Cold, Birgit, "Arkitektur och kvalitet i norsk trehusbyggnad", Tidskrift för arkitekturforskning, Nr 1 1991.
- Cold, Birgit, "Om arkitektur og kvalitet", Tidskrift för arkitekturforskning, Nr 1–2 1989.
- Hultman, Mats, Mellan människa och material, Arkitektur, Formlära, Lund 1998.
- Lundequist, Jerker, "Kvalitetsbegreppets två dimensioner", Arkitekturmuseets årsbok 1992. Borås.
- Framtidsformer – Handlingsprogram för arkitektur, formgivning och design, Prop 1997/98: 117.
- Rolf, Bertil i Kvalitet som kunskapsprocess i högre utbildning, Nya Doxa, Nora 1993.
- Rönn Magnus, "Award Winning Industrial Architecture", Nordisk Arkitekturforskning, Nr 1 1996.
- Rönn, Magnus, Arkitektonisk kvalitet, Epsilon Press, Göteborg 1997.
- Rönn, Magnus, Ralph Erskine som industriarkitekt, Svensk Byggtjänst, Oskarshamn 2000.
- Segerstedt T. Torgny, Verklighet och värde. Inledning till en socialpsykologisk värdeteori, C.W.K. Gleerup, Lund 1938.
- Stockholms byggnadsordning, Stadsbyggnadskontoret, Stockholm, Västervik 2001.
- Sörbom, Göran, Konst, värde och värdegemenskap. Några synpunkter på estetisk värdeteori, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1974.
- Torsson, Björner, "Vad är skillnaden mellan rött och grönt?", Ett till ett, Rapport TRITA-FL-4116, Formlära, KTH, Stockholm 1988.
- Yttrande 1997-05-12, Rådet till skydd för Stockholms skönhet.
- Yttrande 1997-06-06, Svenska Arkitekters Riksförbund.